

Nederlandse arbeid te duur?

Hans Langenberg en Herman Slagter

Qua niveau van de arbeidskosten zijn de landen in Europa in te delen in een drietal blokken: 'noord/noordwest', 'zuid' en 'oost'. De Nederlandse economie maakt deel uit van het noordelijke/noordwestelijke blok waar de arbeidskosten het hoogst zijn. De arbeidskosten liggen in dit blok ongeveer twee à drie maal zo hoog als in het zuiden en vijf à twintig maal zo hoog als in het oosten. Vergelijken met de ons omringende landen ontwikkelden de loonkosten in Nederland zich tot 2003 meer dan gemiddeld, maar hierna minder dan gemiddeld. Dit wordt veroorzaakt door een gematigde loonontwikkeling. De sociale premies ten laste van werkgevers stegen de afgelopen jaren in Nederland juist meer dan gemiddeld. Deze stijging heeft er voor gezorgd dat de Nederlandse loonkosten tijdelijk sneller stegen dan de arbeidsproductiviteit, hetgeen een risico vormt voor de Nederlandse werkgelegenheid. Over het algemeen worden loonkostenstijgingen in Nederland echter gerechtvaardigd door productiviteitsstijgingen.

1. Inleiding

De loonkosten van het Nederlandse bedrijfsleven staan de laatste tijd sterk in de belangstelling. Er is een breed gedragen gevoel dat deze te hoog liggen. Dit zou een bedreiging vormen voor de concurrentiepositie van Nederlandse ondernemingen en er bovendien voor zorgen dat er werkgelegenheid uit Nederland weglekt naar het buitenland. Organisaties als het Centraal Planbureau en De Nederlandse Bank dringen daarom bij voortduring aan op loonmatiging (van Schaik, 2004) en er zijn in werknemersorganisaties al stemmen opgegaan om Nederlandse ondernemingen die activiteiten overplaatsen naar het buitenland fiscaal te straffen (Gorter e.a., 2005).

Tegen bovenstaande achtergrond worden in dit artikel de Nederlandse loonkosten vergeleken met die in het buitenland. De vergelijking blijft grotendeels beperkt tot lidstaten van de Europese Unie. Voor het gros van deze landen zijn twee Europees gecoördineerde statistieken voorhanden: het arbeidskostenonderzoek (AKO) en de loonkostenindex (LCI¹⁾). Goed vergelijkbare loongegevens van landen buiten Europa zijn niet of nauwelijks beschikbaar.

Basis voor beide statistieken vormen de loonkosten volgens het Europese Systeem van Rekeningen (ESR 1995), in het ESR aangeduid met 'beloning van werknemers'. Deze loonkosten omvatten de lonen en salarissen en de ten laste van werkgevers komende sociale premies. Naast de loonkosten worden bij de arbeidskosten nog een aantal andere personeelskosten meegenomen, zoals kosten van scholing, sportruimtes, kantines en werving van personeel. Ruwweg kan worden gesteld dat in Nederland de loonkosten 98% van de totale arbeidskosten omvatten. Bij beide statistieken gaat het om de kosten per gewerkt uur.

De resultaten van het arbeidskostenonderzoek zijn vooral geschikt voor vergelijkingen van het kostenniveau. De loonkostenindex²⁾ is vooral bedoeld om een actueel beeld te geven van de kostenontwikkeling. Naast genoemde verschillen onderscheiden de twee statistieken zich als volgt van elkaar:

- Het arbeidskostenonderzoek levert jaargemiddelden op. Eenmaal per vier jaar wordt het arbeidskostenonderzoek grondig uitgevoerd. Binnen anderhalf jaar na afloop van een verslagjaar moet dit onderzoek gereed zijn. Voor de tussenliggende jaren worden, met een vertraging van ongeveer een jaar, minder nauwgezette actualiseringen naar buiten gebracht. De loonkostenindex is een kwartaalcijfer dat 70 dagen na afloop van een verslagkwartaal beschikbaar komt.
- Hoewel de loonkosten *sec* in de twee statistieken op dezelfde manier zijn gedefinieerd, treden er door afwijkingen in het productieproces toch numerieke verschillen op. De loonkosten die de basis vormen voor de LCI zijn afkomstig van de Arbeidsrekeningen (AR). Bij het arbeidskostenonderzoek worden de arbeidskosten rechtstreeks afgeleid van de Enquête Werkgelegenheid en Lonen (EWL), waaraan een aantal posten wordt toegevoegd.
- Het arbeidskostenonderzoek betreft alleen bedrijven met tien of meer werknemers, terwijl in de LCI ook de kleinere bedrijven zijn meegenomen.
- Bij het arbeidskostenonderzoek worden meer gedetailleerde cijfers samengesteld.

In het vervolg worden eerst de arbeidskostenniveaus internationaal vergeleken, waarna wordt ingegaan op het verschil in loonkostenontwikkeling over de afgelopen jaren. Alleen het bedrijfsleven (exclusief de landbouw en visserij) is opgenomen in de vergelijking; de collectieve sector blijft buiten beschouwing. Naast een cijfermatige analyse van de loonkosten wordt in dit artikel globaal ingegaan op andere factoren die een rol spelen bij de concurrentiepositie en de verplaatsing van werkgelegenheid. Het artikel sluit af met een confrontatie tussen de loonkostenontwikkeling in Nederland en een andere cruciale factor: de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. Voor de methodologie van het arbeidskostenonderzoek zij verwezen naar Van der Meulen en Slagter (2003) en voor die van de LCI naar Eurostat (2005b). Over de arbeidskosten en de loonkostenontwikkeling in internationaal perspectief is eerder gepubliceerd door Slagter en Zuiderwijk (2005), respectievelijk Langenberg en Terpstra (2004).

2. Niveauvergelijking op basis van het arbeidskostenonderzoek

In figuur 1 staan de arbeidskosten per gewerkt uur bij particuliere bedrijven uitgezet voor alle landen die lid zijn van de (huidige) Europese Unie, met uitzondering van Oostenrijk, Ierland en België, waarvoor geen recente cijfers be-

schikbaar waren. Verder zijn ook gegevens over de kandidaat-lidstaten Roemenië en Bulgarije opgenomen, alsmede over IJsland. Voor de keuze en de bron van de gebruikte AKO- en LCI gegevens zij verwezen naar de technische toelichting. Een overzicht van landengroepen binnen Europa is te vinden in staat 1.

Staat 1
Overzicht van landengroepen binnen Europa

De EU-15¹⁾

België	Griekenland	Oostenrijk
Denemarken ²⁾	Ierland	Portugal
Duitsland	Italië	Spanje
Finland	Luxemburg	Verenigd Koninkrijk ²⁾
Frankrijk	Nederland	Zweden ²⁾

De nieuwe lidstaten³⁾

Cyprus	Malta
Estland	Polen
Hongarije	Slovenië
Litland	Slowakije
Litouwen	Tsjechië

De kandidaat-lidstaten⁴⁾

Bulgarije
Roemenië
Turkije

De EER-landen⁵⁾

IJsland
Liechtenstein
Noorwegen

¹⁾ Landen die voor 1 mei 2004 al lid waren van de Europese Unie.
²⁾ Land hoort niet bij de eurozone.
³⁾ Landen waarvan het lidmaatschap van de Europese Unie is ingegaan op 1 mei 2004.
⁴⁾ Landen die in maart 2005 officieel kandidaat waren voor de Europese Unie.
⁵⁾ Landen die buiten de Europese Unie vallen, maar samen met de Unie de Europese Economische Ruimte (EER) vormen.

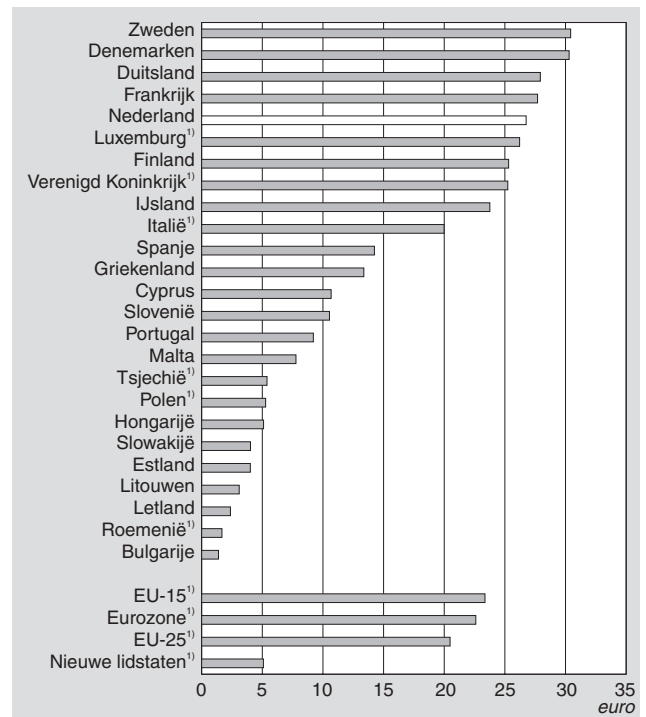
Zoals blijkt uit figuur 1, neemt Nederland op de ranglijst van hoogste arbeidskosten de vijfde plaats in. Zweden en Denemarken voeren de lijst aan. Europa kan wat arbeidskosten betreft worden ingedeeld in drie groepen. De duurste landen zijn de meest welvarende landen in het noorden en noordwesten van Europa. Het land met binnen dit blok de laagste arbeidskosten is IJsland. De middengroep qua arbeidskosten vormen de zuidelijke landen: op de ranglijst van Spanje tot en met Malta. Italië is een land dat qua arbeidskosten tussen deze twee groepen in ligt. Deze positie zal zijn bepaald door het welvarende noorden dat meer onder het Noordwest-Europese blok valt en het minder welvarende zuiden.

Het blok met de laagste arbeidskosten wordt gevormd door de Oost-Europese landen, waarvan vele op 1 mei 2004 zijn aangesloten bij de Europese Unie landen. De twee nieuwe lidstaten die in de Middellandse Zee liggen, Malta en Cyprus, behoren ook qua arbeidskosten meer tot het zuiden. Dit geldt eveneens voor Slovenië, het enige land uit het voormalige Joegoslavië dat tot dusver is toegelaten tot de Europese Unie. Van alle Oost-Europese landen die inmiddels zijn aangesloten bij de Unie heeft dit land de hoogste arbeidskosten. Op ruime afstand volgen Tsjechië, Polen en Hongarije. De laagste arbeidskosten binnen de Europese Unie zijn te vinden in de drie Baltische Staten. Van de in de figuur opgenomen landen zijn de arbeidskosten het laagst in twee kandidaat-lidstaten: Bulgarije en Roemenië.

Het gemiddelde van de huidige Unie ligt onder dat van de oude EU-15. Dat het verschil niet groter is komt omdat de nieuwe lidstaten slechts 16% uitmaken van de totale bevolking van de tegenwoordige Europese Unie. Op Polen na hebben alle nieuwkomers minder inwoners dan Nederland. Polen is met bijna 40 miljoen inwoners verreweg het meest bevolkte land en bevat meer dan de helft van de nieuw toegetreden populatie³⁾. De situatie in Polen bepaalt dan ook voor een groot deel het gemiddelde van de nieuwe lidstaten.

Figuur 1 geeft een goede indruk van het niveau van de kosten die verbonden zijn aan het inschakelen van arbeid. Deze kosten liggen in de noordelijke en noordwestelijke landen van Europa twee à drie maal zo hoog als in de landen rond de Middellandse Zee en vijf à twintig maal zo hoog als in Oost-Europa. Een deel van deze verschillen kan worden verklaard uit verschillen in economische structuur. Sommige bedrijfstakken vergen meer hoogwaardige en dus duurder arbeid dan andere. Over heel Europa bezien zijn de arbeidskosten per uur het hoogst bij de financiële instellingen, gevolg door de 'energie- en waterleidingbedrijven' en de delfstoffenwinning. In de horeca zijn de arbeidskosten per uur het laagst.

1. Arbeidskosten per gewerkt uur bij particuliere bedrijven, 2003

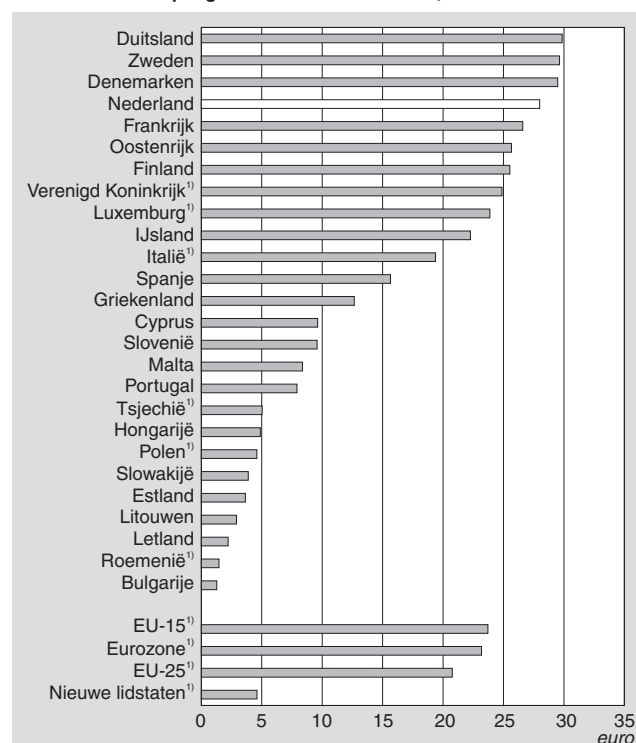
Bron: Eurostat.

¹⁾ 2002.

In het navolgende worden de arbeidskosten internationaal vergeleken voor één bedrijfstak: de industrie. Uiteraard is het structuurverschil daarmee nog niet helemaal weg, want elke bedrijfstak kent ook een 'binnenstructuur'. Zo heeft het ene land meer chemie en het andere meer elektrotechnische industrie, enz. Maar de vergelijking is al meerzeggender dan die van het bedrijfsleven als geheel. Daarbij is de industrie een belangrijke bedrijfstak om te vergelijken, aangezien het van oudsher banen in de industrie zijn die naar het buitenland verdwijnen.

In figuur 2 staan gegevens over de arbeidskosten per uur in de industrie. Het beeld is niet radicaal anders dan dat van het bedrijfsleven als geheel. Voor de meeste landen geldt dat de arbeidskosten in de industrie iets onder die van het bedrijfsleven als geheel liggen. Voor Nederland, Duitsland, Spanje en de Europese Unie als geheel is het echter andersom. Vergeleken met figuur 1 is de meest opvallende verschuiving dat Duitsland nu de eerste positie inneemt. Nederland ligt qua industriële arbeidskosten op de vierde plaats, boven Frankrijk. Verder verandert er aan de onderlinge verhoudingen niet veel.

2. Arbeidskosten per gewerkt uur in de industrie, 2003

Bron: Eurostat.

¹⁾2002.

Voor het thema van de wegtrekkende werkgelegenheid zijn vooral grote niveaunderschillen in de arbeidskosten van belang. Tot een ingrijpende operatie als het verplaatsen van een vestiging of bedrijfseenheid zal bij een klein kostenverschil niet worden besloten, tenzij andere factoren dit aantrekkelijk maken. Hierbij moet worden bedacht dat een klein kostenvoordeel van het ene land ten opzichte van het andere in een tijdspanne van enkele jaren om kan slaan in een kostennadeel. Het kostenvoordeel moet kortom een zekere bestendigheid hebben om een rol te spelen bij het verplaatsen van werkgelegenheid.

Wat de kosten betreft, zijn niet alleen de arbeidskosten voor een over te plaatsen bedrijfsonderdeel relevant, maar tevens de kosten die dit bedrijfsonderdeel van de nieuwe, lokale toeleveringsbedrijven zal ondervinden. Het gaat hierbij niet alleen om directe leveranciers, maar bijvoorbeeld ook om bouwbedrijven die de nieuwe vestiging moeten aanleggen. Als de arbeidskosten in een ander land veel lager liggen, zullen al zulk soort kosten veel lager liggen – al moeten in het nieuwe land dan natuurlijk wel vergelijkbare producten en diensten worden aangeboden.

Bij de beslissing om werkgelegenheid te verplaatsen spelen echter nog andere zaken een rol dan alleen arbeids- of loonkosten. De aantrekkelijkheid van een land of locatie wordt mede bepaald door andere factoren zoals opleidingsniveau van de beroepsbevolking, infrastructuur, (sociaal-economische) stabiliteit, belastingklimaat, regelgeving, veiligheid enz. Het CPB (Gorter e.a., 2005) schaaft de motieven voor verplaatsing naast kostenverschillen onder de noemer 'markttoegang'. Hieronder wordt de relatieve nabijheid van leveranciers, afnemers en gekwalificeerde werknemers verstaan. De Amerikaanse econoom Michael Porter onderscheidt zes factoren die de iets bredere problematiek van de concurrentiekracht tussen landen bepalen: de productiefactoren (waaronder de factor arbeid), de vraag, het netwerk van sectoren, de economische orde, toevalsfactoren en de overheid⁴⁾.

Bij het wegtrekken van werkgelegenheid gaat het er in elk geval om in hoeverre de aantrekkelijkheid van lagere loonkosten elders teniet wordt gedaan door een mindere aantrekkelijke score op de andere punten. Het is pas rendabel om werkgelegenheid te verplaatsen, indien het kostenvoordeel niet volledig teniet wordt gedaan door een verlies aan arbeidsproductiviteit.

Wat de vergelijking tussen Nederland en de Oost-Europese landen betreft, zijn er uiteraard verschillen in opleidingsniveau en infrastructuur, maar mondiaal gezien zijn deze verschillen niet extreem. Het opleidingsniveau van een land als Polen wordt bijvoorbeeld als tamelijk hoog aangeschreven (Egger, 2003), al zijn er waarschijnlijk wel enkele opleidingsrichtingen onderontwikkeld.

Het verplaatsen van werkgelegenheid is de laatste decennia meer rendabel geworden door een sterke relatieve verlaging van de transportkosten van goederen en met name informatie. In de praktijk blijkt het overhevelen van werkgelegenheid sterk af te hangen van de bedrijfstak. Behalve in de industrie treedt het verschijnsel op in specifieke bedrijfsklassen binnen de dienstensector, zoals bij administratieverwerkers, computerservicebureaus en *call centres*. Overigens is er niet alleen sprake van vertrek naar Oost-Europa of Azië, maar tevens naar nabijgelegen landen met een vergelijkbaar economisch niveau. Dit bewijst dat niet alleen loonkosten een rol spelen bij dergelijke processen. Volgens het CPB concurreren Nederlandse werknemers dan ook het meest met die uit vergelijkbare landen (Gorter e.a., 2005).

Helaas zijn er geen vergelijkbare arbeidskostengegevens beschikbaar voor lagelonenlanden buiten Europa, zoals India en China. Verwacht mag worden dat het verschil in loonkosten tussen Nederland en deze landen extremer zijn dan die tussen Nederland en bijvoorbeeld Polen. Een indicatie hiervoor geeft bijvoorbeeld het Bruto Nationaal Product per hoofd van de bevolking. Dit ligt in Polen vijf maal zo hoog als in China en tien maal zo hoog als in India. Er zijn dus nog meer loonkosten te besparen door vanuit Nederland naar de Aziatische landen te verhuizen. Hier staat tegenover dat deze landen op andere punten die de allocatie van werkgelegenheid beïnvloeden eveneens veel sterker afwijken van Nederland.

3. Vergelijking van de recente ontwikkeling op basis van de loonkostenindex

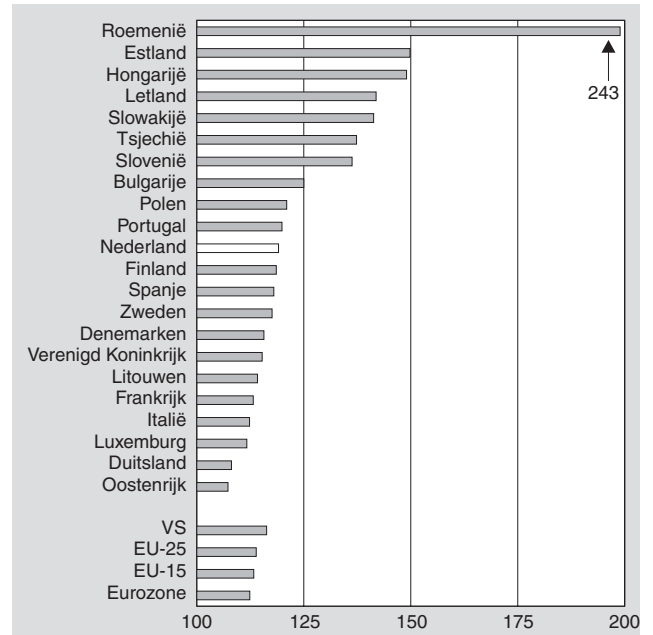
Op basis van het arbeidskostenonderzoek zijn hierboven uitspraken gedaan over de niveauverschillen in de kosten. We gaan nu in op de vraag hoe deze kosten zich de laatste jaren hebben ontwikkeld. Dit doen we aan de hand van de loonkostenindex.

De gepresenteerde loonkostenindices zijn niet-seizoengecorrigeerd. Bij een vergelijking van kwartalen in de tijd wordt daarom steeds uitgegaan van overeenkomstige kwartalen. Figuur 3 geeft aan hoe de loonkostenindex zich voor particuliere bedrijven in de verschillende landen heeft ontwikkeld tussen het derde kwartaal van 2000 en het derde kwartaal van 2004. De index is gegeven voor alle lidstaten, behalve België, Cyprus, Griekenland, Ierland en Malta. Eveneens opgenomen in de figuur zijn de kandidaat-lidstaten Roemenië en Bulgarije, en de Verenigde Staten. De loonkostenindices geven de ontwikkeling weer van de loonkosten per uur, waarbij deze kosten uitgedrukt zijn in de nationale valuta. Dit betekent dus dat veranderingen in de onderlinge wisselkoersen niet in de indices zijn verdisconteerd. Het gaat dus om 'autonome' loonkostenstijgingen. De koersen van valuta van niet-eurolanden komen later nog aan de orde.

Uit figuur 3 blijkt dat landen met relatief lage arbeidskosten, zoals die uit Oost-Europa, de laatste jaren de hoogste loonkostenstijging kenden. Dit is een normaal patroon: het hoort bij de economische inhaalslag die deze landen aan het maken zijn. De algemene verwachting is dat de loonkosten, het welvaartsniveau en de prijzen binnen de Europese Unie op termijn naar elkaar toe groeien. Gezien de lage arbeidskosten mag de loonkostenontwikkeling in sommige Oost-Europese landen laag worden genoemd. Dit geldt bijvoorbeeld voor Litouwen, maar ook voor Bulgarije, voor zover bekend het land met de laagste arbeidskosten van Europa. In Roemenië was er daarentegen de laatste jaren een ware loonexplosie. Overigens ging dit gepaard aan een sterke devaluatie van de nationale munt (zie verder). Qua loonkostenstijging behoren de zuidelijke landen Portugal en Spanje tot de middengroep, een verwachte positie aangezien deze landen wat het niveau van de arbeidskosten betreft ook bij de middengroep horen. Opmerkelijk is dat de stijging in Italië erg klein was, terwijl de arbeidskosten er toch een stuk lager liggen dan in de landen uit het noordelijke/noordwestelijke blok. Van de noordelijke en noordwestelijke Europese landen waarover gegevens beschikbaar zijn, kenden Nederland en Finland de grootste stijging. Van alle landen lieten Oostenrijk en Duitsland de geringste stijging zien.

Zoals gezegd zijn de indexwaarden in figuur 3 niet gecorrigeerd voor valutaschommelingen. Met deze correctie zou het plaatje er voor de niet-eurolanden iets anders uitzien. Bekend is dat de euro de laatste jaren is gestegen ten opzichte van de Amerikaanse dollar. Dit betekent dat de exportpositie van de landen uit de eurozone ten opzichte van de VS zich minder gunstig heeft ontwikkeld dan uit de figuur blijkt. De valutaschommelingen van de Oost-Europese munten vertonen een gemengd beeld. Zo zijn de Letse lats, de Poolse zloty en de Sloveense tolar in de jaren

3. Loonkostenindex in het derde kwartaal van 2004, particuliere bedrijven (2000-III=100)

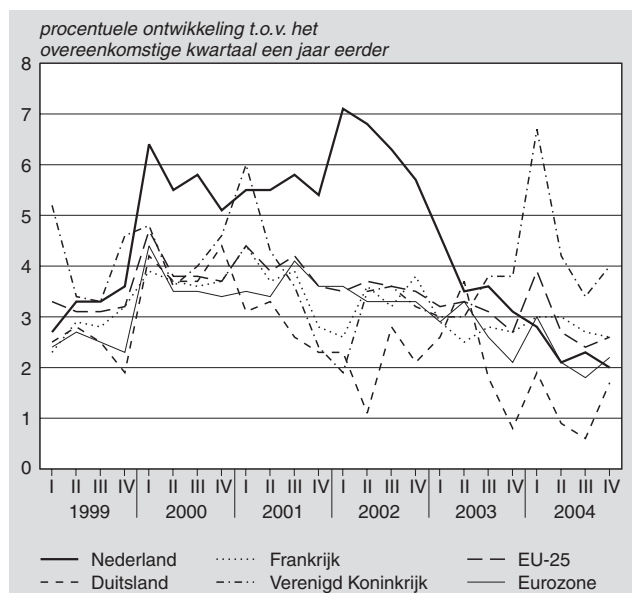
Bron: Eurostat.

2000–2004 ten opzichte van de euro met meer dan 10% waarde gedaald. De relatieve waarde van de Tsjechische kroon is daarentegen met meer dan 10% gestegen. De waarde van de Bulgaarse lev en de Estse kroon bleven gelijk. De Roemeense lei heeft de afgelopen jaren een vrije val gemaakt; de waarde van deze munt onderging een halvering. Dit compenseert grotendeels voor de explosieve loonstijging die dit land de laatste jaren heeft gekend.

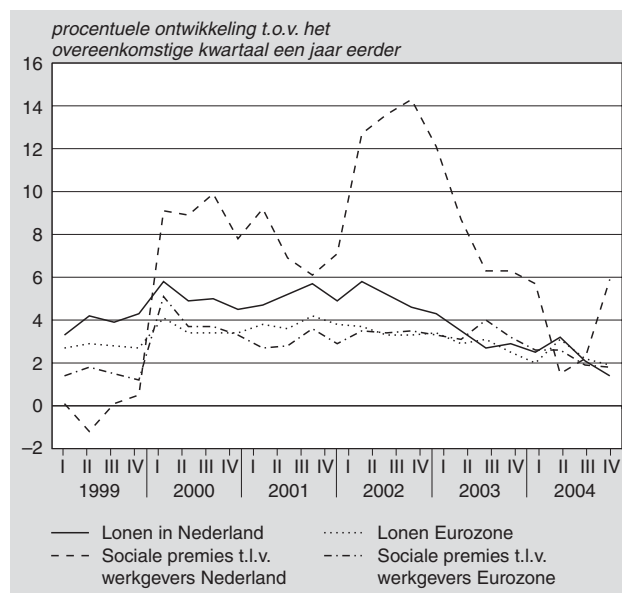
Gezien de ontwikkeling van de loonkosten en de relatieve waarde-ontwikkeling van de diverse valuta is het onwaarschijnlijk dat de verschillen in loonkosten tussen Nederland en de Oost-Europese landen binnen een of meer decennia zullen verdwijnen. Bij dergelijke grote verschillen in arbeidskosten zijn verschillen in de recente ontwikkeling minder relevant voor verschuivingen in de relatieve positie. Maar voor de concurrentiepositie van Nederland ten opzichte van de ons omringende, gelijksoortige landen is het wel van belang hoe de kostenontwikkeling van ons land zich verhoudt tot die van deze landen. Een kleinere loonkostenstijging betekent een marginale verbetering van onze concurrentiepositie.

Figuur 4 laat voor een kleine selectie van landen en aggregaten het verloop van de loonkostenontwikkeling zien voor de periode 1999–2004. Uit de figuur blijkt dat de loonstijgingen in Nederland drie jaar lang boven het gemiddelde van de Eurozone lagen, maar hier vanaf 2003 vrijwel mee samenvallen. De loonkostenontwikkeling kan worden ontleed in de ontwikkeling van de lonen en die van de sociale premies ten laste van werkgevers. Die laatste component bevat ook zogeheten toegerekende sociale premies. Een voorbeeld hiervan zijn de kosten van doorbetaling bij ziekte. In Nederland bestaat ongeveer een vijfde deel van de loonkosten uit sociale premies ten laste van werkgevers.

4. Ontwikkeling van de loonkosten bij particuliere bedrijven, volgens de LCI

5. Ontwikkeling van de loonkostencomponenten bij particuliere bedrijven, volgens de LCI

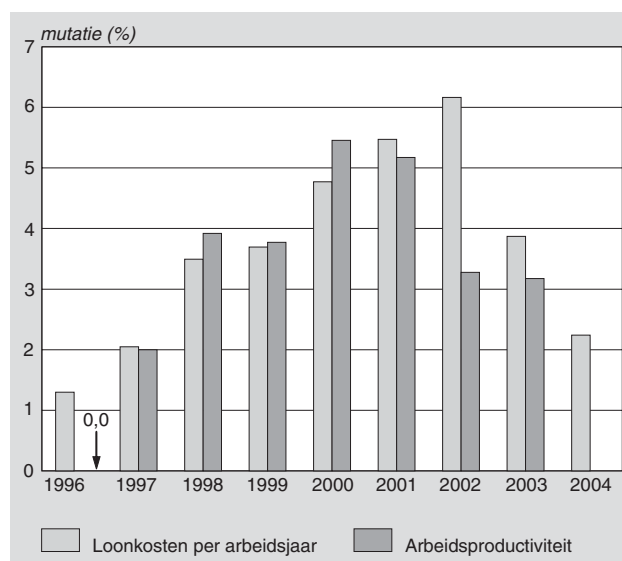
Figuur 5 laat het verloop zien van de ontwikkeling van de lonen en ten laste van werkgevers komende sociale premies in Nederland en de Eurozone⁵⁾. Uit de figuur blijkt dat de verminderde loonkostenstijging in Nederland veroorzaakt wordt door loonmatiging. Waar de sociale premies eind jaren negentig in ons land minder stegen dan in de Eurozone als geheel, stijgen deze de laatste jaren namelijk juist veel meer dan gemiddeld. Hieraan ligt een stijging van de premies voor pensioen, arbeidsongeschiktheid en werkloosheid ten grondslag. De sterke stijging van deze premies heeft de effecten van loonmatiging enigszins afgezwakt. De stijging was het sterkst in 2002. Begin 2003 zakte de ontwikkeling van de sociale premies weer naar het niveau van voor 2002 (circa 6 procent) en begin 2004 liep de ontwikkeling nog verder omlaag. In het derde kwartaal van 2004 was de stijging echter terug op 6 procent.

4. Slot

Is de Nederlandse arbeid nu te duur? Veel economen zullen deze vraag met een volmondig 'ja' beantwoorden en eraan toevoegen dat er hierdoor werkgelegenheid naar het buitenland verdwijnt. Om het tij te keren pleiten zij voor loonmatiging of uitbreiding van het aantal gewerkte uren tegen hetzelfde salaris. Er zijn echter ook economen die stellen dat de lonen weliswaar hoog liggen, maar dat het contraproductief is om de stijging van lonen proberen te temperen. In deze visie zijn loonstijgingen een welkome aanjager van ontwikkelingen die moeten leiden tot verhoging van de arbeidsproductiviteit en de verdere overgang naar een kenniseconomie. Deze discussie, die al vanaf 1994 wordt gevoerd, duurt nog altijd voort⁶⁾. Zelfs aan het wegtrekken van werkgelegenheid worden bijvoorbeeld door het CPB (Gorter e.a., 2005) welvaartsvoordelen toegekend. Dit heeft te maken met het goedkoper worden van import: dit is niet alleen gunstig voor de aanschaf van consumptiegoederen, maar ook voor de aanschaf van 'halffabrikaten', die na een bewerking weer kunnen worden geëxporteerd. Dat de werkgelegenheid van met name ongeschoolden on-

der druk staat, wordt door het CPB beaamd, maar dit valt volgens het planbureau maar voor een klein deel toe te schrijven aan het vertrekken van werkgelegenheid.

6. Ontwikkeling loonkosten en arbeidsproductiviteit in Nederland, totale economie

Het begrip loonmatiging wordt in dit artikel gebruikt in vrij algemene zin: een bewuste rem op de loonontwikkeling om de concurrentiepositie te verbeteren, die vooral wordt toegepast in tijden van vertraagde economische ontwikkeling en stijgende werkloosheid. Er bestaat echter een strengere economische definitie van loonmatiging: het achterblijven van de loonstijgingen bij de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. Op lange termijn moet de ruimte voor loonstijgingen namelijk geschapen worden door verhoging van de arbeidsproductiviteit. In figuur 6 wordt voor de totale economie de nominale ontwikkeling van de loonkosten afgezet tegen de voor inflatie gecorrigeerde ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. Uit figuur 6 blijkt dat de loon-

kostenontwikkeling in de jaren 1996–2003 meestal in de pas liep met de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit. Uitzondering vormden de jaren 1996 en met name 2002. Zoals eerder gezegd, was een sterke (en noodgedwongen) stijging van de werkgeverspremies debet aan de te hoge stijging van de loonkosten in 2002. Dit is waarschijnlijk een incident: op basis van tot nog toe beschikbare informatie⁷ lijkt de stijging van de arbeidsproductiviteit in 2004 boven die van de loonkosten uit te komen.

Literatuur

CBS (2004), *Nederland langs de Europese meetlat*, Voorburg/Heerlen.

Broer, D.P., en F.H. Huizinga (2004), *Loonmatiging gunstig voor economische groei*, In: *Economisch-Statistische Berichten*, 15 oktober 2004, blz. 489–491.

Egger, Philip (2003), *Decent work and competitiveness: Labour dimensions of accession to the European Union*, In: *International Labour Review*, Vol. 142, No. 1.

Eurostat (2005a), Zie de mappen *Labour cost surveys* (AKO) en *Labour cost index* (LCI) in de volgende link: http://europa.eu.int/comm/eurostat/newcronos/reference/display.do?screen=welcomeref&open=/&product=EU_MAST_ER_labour_market&depth=2&language=en.

Eurostat (2005b), *Labour Cost Index (LCI), Eurostat Metadata in SDDS format: Summary Methodology*, Zie het document *Metadata* bij de map *Labour cost index* in (Eurostat, 2005a).

Gorter, Joeri, Paul Tang en Michel Toet (2005), *Verplaatsing vanuit Nederland*, CPB-document No. 76, Den Haag, februari 2005.

Jansen, W.J. (2004a), *Loonmatiging schaadt productiviteitsontwikkeling niet*, In: *Economisch-Statistische Berichten*, 3 september 2004, blz. 410–412.

Jansen, W.J. (2004b), *Kleinknechthypothese mist empirisch bewijs*, In: *Economisch-Statistische Berichten*, 3 september 2004, blz. 418.

Kleinknecht, A., en C.W.M. Naastepad (2004), *Loonmatiging schaadt productiviteitsontwikkeling wel*, In: *Economisch-Statistische Berichten*, 3 september 2004, blz. 413–417.

Langenberg, Hans, en Hans Terpstra (2004), *Stijging loonkosten niet langer boven EU-gemiddelde*, In: *Webmagazine*, CBS, 18 oktober 2004.

Meulen, A. van der, en H.C.A. Slagter (2003), *Arbeidskosten in 2000*, In: *Sociaal-Economische Maandstatistiek*, 2003/11, blz. 20–29.

Schaik, A.B.T.M. van (2004), *Loonmatiging gunstig voor economische groei?*, In: *Economisch-Statistische Berichten*, 12 november 2004, blz. 534–536.

Slagter, Herman, en Mark Zuiderwijk (2005), *Nederlandse arbeidskosten in de pas met West-Europa*, In: *Webmagazine*, CBS, 14 februari 2005.

Zegveld, W. (1999), *De Porter-hypothese vanuit het gedachtegoed van Michael Porter ten aanzien van het milieubeheer*, In: *De Porter-hypothese belicht*, Rapport aan de Raad voor het Milieu- en Natuuronderzoek (RMNO), RMNO nummer 140, Rijswijk, november 1999.

Technische toelichting

Alle hier gepresenteerde AKO- en LCI-gegevens zijn op 22 maart 2005 opgehaald uit de vrij beschikbare databank op de internetsite van Eurostat, New Cronos, zie (Eurostat, 2005a). In figuur 1–3 zijn alle landen opgenomen waarvan Eurostat op dat moment gegevens had gepubliceerd. Als enige land zijn voor Oostenrijk wel de arbeidskosten in de industrie bekend, maar niet de arbeidskosten voor het bedrijfsleven als geheel.

Eurostat baseert gemiddelden voor groepen van landen op die landen waarvan gegevens bekend zijn. Omdat voor 2003 voor een aantal grote landen de gegevens nog ontbraken, kunnen in figuur 1 en 2 voor de groepen nog geen cijfers over dat jaar worden gepresenteerd en moest worden volstaan met 2002.

Noten in de tekst

- ¹⁾ Van het Engelse *Labour Cost Index*.
- ²⁾ De LCI is een Laspeyresindex die met behulp van kettingindices gekoppeld wordt aan het referentiejaar 2000.
- ³⁾ Veel cijfermateriaal over de lidstaten is gebundeld in (CBS, 2004).
- ⁴⁾ Een heldere uiteenzetting van de ideeën van Porter geeft Zegveld (1999).
- ⁵⁾ Een gemiddelde van de huidige Europese Unie of de EU-15 is niet bekend.
- ⁶⁾ In het najaar van 2004 is de discussie weer opgelaaid in *Economisch-Statistische Berichten*. Zie de in de literatuurlijst opgenomen ESB-artikelen.
- ⁷⁾ Nog onbekend is de ontwikkeling van het arbeidsvolume van zelfstandigen.